

A full-page photograph of a woman from behind, wearing a long, vibrant red coat and black high-heeled shoes. She is holding two dark brown, worn leather suitcases, one in each hand. She stands on a snowy surface, with a blurred background of trees and foliage.

Monika Zgustová

OBLEČENÉ
K TANCI
NA SNĚHU

PŘÍBĚHY ŽEN, KTERÉ PŘEŽILY GULAG

Monika Zgustová

**OBLEČENÉ
K Tanci
NA SNĚHU**

ARGO

*Časně nad ránem odváděli tě,
jako pohřeb jsem za tebou šla.
V těsném pokoji plakalo dítě,
světní svíčka se roztavila.
Měls chlad ikonky na svých rtech šedých,
v tváři smrtelný pot. – V paměť' vryt!*

Anna Achmatova, *Rekviem*

Úvod k českému vydání

Když jsem jako dospívající v 70. letech odjela s rodiči do USA, kde jsem později vystudovala, nikdy jsem nepřestala číst české knihy. Na amerických univerzitách jsem absolvovala komparatistiku, mimo jiné českou a ruskou literaturu. Poté jsem se přestěhovala do Barcelony a tam jsem se pustila do překládání českých klasiků 20. století do španělštiny a katalánštiny (Seifert, Hašek, Čapek, Vančura) i současných autorů (Hrabal, Havel, Škvorecký, Kundera, Šiktanc, Kolář) a v menší míře i ruských spisovatelů (Achmatova, Cvetajeva, Babel, Dostojevskij).

Překládání mě přivedlo ke psaní. Z jednoho břehu na druhý jsem přešla přes most mé hrabalovské biografie *V rajské zahradě trpkých plodů*, kterou jsem napsala česky. V románech jsem se také vždy držela rodného jazyka, ale v reportážích a kronikách, jako je kniha *Oblečené k tanci na sněhu*, jsem si vyzkoušela ruku v jazycích Španělska, země, kde žiji už 30 let.

Když mě nakladatelství Argo ohledně vydání této knihy oslovilo, zpočátku jsem byla v pokušení přeložit ji ze španělštiny sama, avšak z časových důvodů jsme od toho nakonec s nakladatelem upustili. Argo svěřilo knihu talentované mladé překladatelce Renátě Sobolevičové, redigovala ji zkušená hispanistka Anna Tkáčová. Všem upřímně děkuji za jejich výbornou práci. Při čtení korektur jsem někdy nedovedla zkrotit autorský impuls a v několika málo případech jsem do textu mírně zasáhla, ať již výběrem slov nebo škrty: některá vysvětlení, nezbytná pro západního čtenáře,

by mohla být až směšná pro Čecha, který má ke všemu, co souvisí s komunismem, nesrovnatelně blíž.

Od studentských časů jsem se nepřestala zabývat českou a ruskou literaturou, historií a sociálními otázkami. Do Ruska jsem jela poprvé v roce 1999 na pozvání českého velvyslance v Moskvě Luboše Dobrovského, abych se tam zúčastnila několika panelových diskuzí. Následující léto jsem strávila v Petrohradu. V roce 2008 jsem se do Moskvy rozjela znovu na pozvání moskevských spisovatelů. Ubytovala jsem se tam v Českém domě, hotelu pro Čechy spravovaném Čechy, který mi v džungli ruského hlavního města byl téměř domovem.

V září 2008 jsem se tedy vypravila do Moskvy. Poté, co jsem dorazila, jeden z mých přátel, spisovatel Vitalij Šentalinskij, mi navrhl, abychom spolu šli na setkání bývalých vězňů gulagu. Neznala jsem nikoho, kdo byl v gulagu vězněn, přestože jsem věděla, že Stalinovu režimu se přezdívá „druhý holocaust“, jelikož během dvaceti čtyř let jeho vlády zahynulo mnohem více lidí než židů, kteří našli smrt v nacistickém Německu. A tak jsem souhlasila.

Místo abych však spatřila stíny bez duše, jak jsem si bývalé vězně představovala, byli mezi těmi, kdo se dostavili, vitální muži a ženy, ačkoli již měli svůj věk a nebyli nikterak zámožní. Překvapilo mě, že jsem na onom literárním a politickém večeru spatřila mnoho žen. „Jak mohly ty ženy tak kruté podmínky přežít?“ tázala jsem se, zatímco jsem poslouchala, jak recitují své básně a čtou své povídky a eseje. Toho večera jsem se rozhodla, že z ruského hlavního města neodjedu, aniž bych udělala rozhovory s několika bývalými vězni.

Na setkání mi představili Semjona Vilenského, rovněž bývalého *zeka*, jak se jim v Rusku říká – a žida, jako velké procento uvězněných –, jenž měl u sebe literární archiv prozaických textů, ale především básní, které složili zekové v gulagu. „Vězni je nemohli

napsat,“ upřesnil Vilenskij, když jsem ho následujícího dne navštívila v jeho bytě za Moskvou, „protože s výjimkou několika dopisů svým rodinám párkrát za rok si nesměli nic poznamenávat. Nemívali u sebe papír ani tužku. Tím pádem jsme si básně vytvořili v hlavě a ukládali si je do paměti. Znáám jich několik, kteří si zapamatovali desítky tisíc veršů. Nezapomněli je, a po návratu z gulagu je zachytili na papíře.“

V té chvíli jsem začínala tušit, jakou úžasnou moc má krása pro pokořeného člověka, a přála jsem si zjistit víc o těch, kdo museli strávit roky nebo celé desítky let v táborech nucených prací. Semjon Vilenskij mi dal tip na několik jmen včetně telefonních čísel: „Jsou to velmi vzdělané ženy,“ sdělil mi. „V jejich domovech naleznete rozsáhlé knihovny a umělecká díla. Většina lidí, kteří přežili, byli lidé s kulturním rozhledem. Jinými slovy: vzdělanost jim umožnila přežít.“

Dostat se k jejich bytům v obrovských blocích panelových domů nazývaných *chruščovky* znamenalo jet metrem a poté vlakem nebo trolejbusem. Na periferii hlavního města mě bývalé politické vězeňkyně přivítaly s příslovečnou ruskou pohostinností. Jakkoli se ze všeho zdaleka nevzpamatovaly, na léta svého uvěznění nevzpomínaly pouze s hrůzou – několik z nich se mi svěřilo, že bez této zkušenosti by jejich život nebyl úplný.

To bylo pro mě těžko pochopitelné. Nejprve jsem si myslela, že své mládí v gulagu obhajují proto, že jiné nezažily. Jak se ovšem rozhovor odvíjel dál a ukazovaly mi své fotografie a knihy (Semjon Vilenskij měl pravdu, všechny ve svých skrovných bytech vytvořily pozoruhodně bohaté knihovny), postupně mi věci docházely. To mimořádné, co tyto ženy v gulagu našly, bylo přátelství. Neotřesitelné, obětavé a pevné přátelství.

Přátelství a literatura, to byla dvě útočiště ruských žen ve vyhnanství.

Zajara Vesjolaja mi ukázala ručně zhotovené knížečky – poezii, která se psala v gulagu. „Vzhledem k tomu, že knihy byly zakázané, po večerech jsme nazpaměť recitovaly básně, jež některé z nás složily. Dávaly jsme přednost poezii na úkor spánku, básně nás zlidšťovaly a povznášely,“ vysvětlila mi Zajara.

Její slova jsem si vybavila o několik let později, když jsem v Paříži navštívila Irinu Jemeljanovu, dceru Olgy Ivinské, poslední lásky Borise Pasternaka, který v ní našel inspiraci a vytvořil nadčasovou postavu Lary, hrdinky románu *Doktor Živago*. Irina mi vyprávěla, že po Pasternakově smrti skončila v gulagu jak její matka, tak ona. Irina se tam zamilovala do jednoho vězně, překladatele poezie, a oba milenci spolu komunikovali v básních schovávaných mezi cihlami zdi, jež oddělovala mužský tábor od ženského. On jí psal vlastní tvorbu nebo básně ve francouzštině, zatímco ona mu nechávala na miniaturních útržcích papíru Pasternakovy básně.

Valentina Ijevleva, herečka, která strávila osm let v ledové pustině u Kotlasu, protože byla dcera „nepřítele lidu“ (jejího otce zastřelili ve třicátých letech), se se mnou podělila o vzpomínku. Jednou, poté co ji dozorcí v táboře surově zbili, si musela jít nechat ošetřit ruku. A v chatrči, která sloužila jako ošetřovna, jako zázrakem objevila knihu *Vojna a mír*. První knihu, jíž se po mnoha letech dotkla. Zatímco se zotavovala po operaci, knihu potají četla, a jakmile dospěla na konec, znovu se do ní dychtivě pustila. Z nedostatku jiné četby přečetla Tolstého román celkem čtyřikrát. Poté, co gulag opustila, naplnila místnost, kterou si pronajímala, knihami až po strop. „Trávila jsem četbou celé dny a noci. Nemohla jsem se jí nabažit,“ svěřila se Valentina. „Jelikož jsem po návratu z gulagu nemohla začít nový život (lidé neměli v bývalou vězeňkyni důvěru), knihy daly mému bytí smysl.“ Valentinin život mě zaujal natolik, že jsem se jej rozhodla ztvárnit v románu *Valjina noc* (2013).

Galja Safonova je mladší než ostatní – narodila se ve čtyřicátých letech v jednom ze sibiřských gulagů. Vzhledem k tomu, že barák, který sdílela se svou matkou a dalšími vězeňkyněmi, bylo jediné, co jako malá poznala, vnímala to jako něco běžného. A dodnes má schované knihy, jež pro ni tehdy vězeňkyně vyrobily. Náhodně jsem jednu z nich vzala do ruky, byla to *Červená Karkulka*: ručně sešité listy papírů různé velikosti a na každé stránce obrázky nakreslené barevnými pastelkami – Karkulka s košíčkem plným dárků, vlk s babičkou, Karkulka s převlečeným vlkem... a text pohádky napsaný tužkou. „Měla jsem z každé takové knížky ohromnou radost!“ zvolala Galja. „Když jsem byla malá, byly to pro mě jediné záchranné kulturní body. Uchovala jsem si je po celý život, jsou pro mě poklad!“

Jelena Korybut-Daszkiewicz Markova, která strávila více než deset let v mimořádně tvrdých podmínkách v dolech ve Vorkutě v tundře daleko za polárním kruhem, mi ukázala knihu od Puškina ozdobenou starými rytinami a vydanou v roce 1905. „V táboře tento výtisk neznámého původu prošel stovkami, možná tisíci rukou. Knihy mají svůj vlastní život, své příběhy a osudy, stejně jako lidé. Nikdo si nedovede představit, co pro vězně znamenala kniha – byla to spása! Byla to krása, svoboda a civilizace uprostřed barbarství!“

Do gulagu poslali také hodně cizinců. V roce 2013 jsem využila cesty do Londýna, abych udělala rozhovor s představitelkou této početné skupiny, Polkou Janinou Misik. Její příběh je jedním z mnoha příběhů desítek tisíc rodin, jež byly zatčeny v té části Polska, která dnes náleží Bělorusku, a poslány na Sibiř, aby se následně přemísťovaly pěšky přes celé Rusko na jih až do Uzbekistánu a našly útočiště v Íránu a Izraeli. Loď je nakonec všechny dovezla do Velké Británie.

Ačkoli jsem během přípravy na psaní této knihy přečetla o gulagu různá díla literatury faktu, přála bych si, aby čtenář vše

objevoval prostřednictvím vyprávění těchto devíti inteligentních, vnímavých a silných žen, a aby s nimi znovu prožil jejich životy a životy jejich přítelkyň, všechny tak bohaté na události a zkušenosti. Při rozhovorech s „mými“ ženami jsem si uvědomila, jaká obrovská síla dlí v lidech a že neexistuje téměř žádná situace, kterou nelze přežít, i kdyby se zdála jakkoli strašlivá.

MZ, Barcelona, červenec 2020

LOTOVA ŽENA

Zajara Vesjolaja

1

Zajara Vesjolaja. S tímto jménem poznamenaným na kousku papíru mířím na první rozhovor se ženou, která pobývala v gulagu. Nastupuji do metra v centru Moskvy ve stanici Majakovskaja, poblíž Českého domu, kde jsem ubytovaná. Vystoupím až téměř na konečné na periferii, a při východu z metra mám dojem, že jsem se ocitla v úplně jiné zemi, která má s centrem Moskvy jen pramálo společného – obklopují mě křiklavé vývěsní štíty obchodů a kin, kolem se tyčí panelové domy, které vypadají na spadnutí, a kromě toho jsou tu stánky s ovocem a jídlem z asijských postsovětských republik. Nacházím se na široké třídě postavené za Chruščova.

Listy stromů se začínají zbarvovat podzimními tóny a několik jich poletuje ve vzduchu. Je polovina září a musela jsem si obléct prošívanou bundu s kožíškem na límci, zimní džíny a kozačky. V protisměru se blíží muž; zvažuji, zda se jej otázat, jestli jdu správným směrem či nikoli. Sděluje mi, že mohu jít buď pěšky další dva či tři kilometry, nebo spíš jet autobusem a vystoupit na třetí zastávce. Než se rozloučíme, nemohu si pomoci a ptám se ho, jestli je běžné, aby byla v polovině září taková zima. „Naopak, na září je letos teplota celkem slušná,“ usměje se pán a pokrčí rameny, jako by se za klima ve svém městě omlouval.

Cestou kupuji několik bílých růží. Poté, co několikrát zabloudím, nakonec objevím budovu, kde žije Zajara Vesjolaja. Panelový dům se nachází ve špatném stavu, vchod je velmi špinavý a páchne a výtah jako by byl z lepenky. Nicméně dorazím do svého cíle a zvonním u dveří. Jaká asi bude žena, již kdysi poslali na nucené práce?

Otevře mi usměvavá a čilá paní snědé pleti s prošedivělými vlasy a zve mě dál. Všude, kam dohlédnu, jsou knihy a na stěnách visí grafiky a původní zarámované malby. Zajara Vesjolaja mi představí svého muže, starého pána s bílou bradkou, jenž sedí v obývacím pokoji a poslouchá nějaký Schubertův kvartet; po chvíli rozpoznám *Smrt a dívku*.

„Sedneme si tady v pracovně,“ říká žena a vede mě do místnosti až po strop zaplněné knihami a původními obrazy ruských umělců. Znovu se široce usměje a vysvětluje: „Hodně našich známých jsou akademičtí malíři, tohle všechno nám věnovali.“

Posadíme se proti sobě k psacímu stolu, a zatímco ona podává čaj ze staré porcelánové konvice a na stůl vykládá talíře s máslem, topinkami a kaviárem, já pozoruji rostliny na okenním parapetu. Rozkvetlé muškáty jsou důmyslně rozmístěny tak, aby alespoň částečně zakrývaly výhled ze šestého patra na nekonečné množství panelových domů, které Rusové nazývají *chruščovky*, čímž odkazují na Chruščovův plán rozšíření Moskvy.

Pouštíme se do ochutnávání lahůdek, které Zajara nanosila na psací stůl, a já zapínám diktafon. Hostitelka mi navrhně, abych ji během jejího vyprávění nepřerušovala a položila jí otázky až na konci.

2

Byl pátek. Moje starší sestra Gajra a já jsme nakoupily salám, sýr, klobásy, a hlavně hodně chleba. A samozřejmě také víno! Jakmile jsme dorazily domů, daly jsme na stůl čistý bílý ubrus a na něj jsme

rozložily všechny dobroty, které jsme si mohly dopřát jenom zřídkka (jinak by nám studentské stipendium nevystačilo do konce měsíce), spolu s hrnky a skleničkami na svažené víno. Gajra naplnila vodou prázdnou lahev od mléka a zasunula do ní několik jarních březových větviček, na nichž se zelenalo pár lístečků. Trochu jsme poodstoupily, abychom se potěšily pohledem na sváteční tabuli. Oslava úspěšné obhajoby Gajřiny diplomové práce byla původně naplánovaná na sobotu, ale z nějakého nepochopitelného důvodu jsem trvala na tom, abychom ji uspořádaly už v pátek. Nakonec bylo po mém. Jako bych věděla, že v sobotu bude na cokoli příliš pozdě.

Oné páteční noci roku 1949 se postupně začínali scházet hosté. Gajra a já jsme byly na návštěvy zvyklé. Od té doby, co před deseti lety v období velkých čistek zatkli a poté zastřelili mého otce, spisovatele Artoma Vesjolého, považovaného za nepřítele lidu, a před několika lety poslali naši matku do koncentračního tábora, protože byla jeho žena, jsme se sestrou žily společně v místnosti v *komunálce* neboli komunálním bytě. A jelikož se náš byt nacházel v samém centru Moskvy na Arbatu, po večerech se místnost obvykle zaplnila studenty. Recitovaly se tam básně, hlavně od Majakovského, kterého jsem znala nazpaměť, a také jsme poslouchali hudbu a tancovali. Podával se čaj a k němu topinky a obyčejné sušenky, na víc jsme neměly. Ledaže Minka, moje nejlepší kamarádka, která žila u rodičů, a měla tak celé stipendium na útratu, přinesla něco k zobání.

První hosté se již posadili ke stolu, zatímco já s Gajrou jsme začaly připravovat svažené víno. Do vydrhnutého hrnce jsme nalily lahev laciného vína, přidaly do něho trochu vody a cukru a okořenily ho skořicí, hřebíčkem a pomerančovou kůrou, o kterou jsme poprosily v ovocnářství a nechaly ji usušit. Elixír vřel a vydával vonnou páru. Hosté usazení kolem stolu nasávali sladké a kořeněné alkoholové aroma a sbíhaly se jim sliny.

Večer ubíhal při poezii a tanci báječně a nikomu se nechtělo z oslavy domů, jenomže metro jezdilo jenom do dvanácti, a tak se většina hostů zvedla těsně před půlnocí. Zůstalo nás pět – kromě nás, dvou hostitelek, to byla Minka a dva chlapci, Oleg a Dima. Když došlo svažené víno, uvařili jsme černý čaj, silný a sladký. Ti, kteří zůstali, popíjeli čaj uprostřed smíchu a debat, jako by celou noc chtěli strávit tlacháním, poslechem hudby a tancem.

Náhle se ozvalo několik rázných ran na dveře.

Hodiny ukazovaly čtvrt na tři. Gajra a já jsme na sebe pohledly – takto nad ránem o sobě dali vědět, když přišli pro moji matku, aby ji zadrželi a odvedli.

Šla jsem otevřít. Do místnosti jsem se vrátila v doprovodu pěti ozbrojených milicionářů, za nimi šel vrátný a vrátná.

Mladý milicionář se představil: „Jsem major Potapov.“ Rozhlédl se a zažertoval: „Slavíte Velikonoce?“

Nepřipadalo mi to ani trochu vtipné. Za koho nás má? Copak jsme staří, abychom slavili Velikonoce? „Slavíme, protože jsme udělali zkoušky,“ odvětila Gajra.

„Aha, no to je pěkné,“ opáčil major. „A která z vás je Zajara Artomovna Vesjolaja?“

Major mi ukázal příkaz k zadržení.

3

Já jsem nebyla příliš překvapená, zato Gajra se vyděsila.

„Počkejte, vy jste přece nepřišli pro Zajaru! Přišli jste pro mě!“

Zcela ohromený major zavrtěl hlavou.

„Jistěže ano,“ tvrdila Gajra přesvědčeně, „spletli jste si jméno.“

„Ne, skutečně nejde o žádný omyl,“ rozhodně ji vyvedl z pochybností major Potapov. A zatímco Gajra trvala na tom, že musí

jít o nedorozumění, major mi přikázal, abych si šla pro nějaké oblečení, které si vezmu na sebe: „Nebor si toho moc, jenom nějaké spodní prádlo. Jen to nezbytné. Hlavně si nezapomeň vzít tlustý kabát a peníze, pokud nějaké máš.“

Tykal mi. Jako bych byla dítě, pomyslela jsem si dotčeně. Z jeho hlasu však byla znát úslužnost.

Jeden z hostů, Dima, bílý jako zeď, začal koktat, že sem obvykle nechodí, že je tu dnes pouze náhodou a že místní dívky ani pořádně nezná. Gajra a já jsme jeho slova potvrdily, bylo nám ho líto. Ale připadalo nám to směšné. Oleg vyděšeně mlčel, přestože vše zvědavě sledoval. Minka vyndala z peněženky všechny peníze, které u sebe měla, a přisunula je ke mně. Když si všimla, že marně hledám nějaké oblečení, zašla za skříň a sundala si nejprve hedvábnou košilku, kterou měla pod šaty, a potom i nové punčochy, průhledné, jak diktovala nejnovější móda.

„A jak se sama vrátíš domů, bez košilky a bez punčoch? Vždyť je duben a v noci ještě mrzne,“ protestovala jsem.

Minka tomu však nepřikládala význam.

„Máš už všechno? Tak se rozluč,“ nařídil mi major.

Odešla jsem z domu oblečená jako na bál. Měla jsem na sobě úzkou černou sukni po kolena, elegantní červenou blůzku se spoustou knoflíčků a boty na podpatku.

Dva milicionáři se mnou šli po schodech. Ostatní v čele s majorem zůstali v bytě, aby ho prohlédali. Scházela jsem dolů a jednou rukou se přidržovala zábradlí, jeden z milicionářů si ale stoupl do mezery mezi mnou a zábradlím, abych šla u zdi. Připadala jsem si jako špionka v detektivním filmu, kterou právě odvádějí, a celá situace mi připadala vzrušující.

Když jsem vyšla na ulici, pomyslela jsem na svoji matku, již milice před několika lety také předložila příkaz k zadržení. Po válce matka pracovala jako zdravotní sestra a jednou do telefonu

zavěšeném na zdi v chodbě komunálního bytu, jednomu pacientovi poradila: „Pokuste se sehnat americký penicilin, působí rychleji a účinněji než ten zdejší.“ Jeden ze sousedů v *komunálce* ji zaslechl a udal. Všechna udání se brala za pravdivá, nikdo je neprověřoval. Zakládal se na nich celý systém.

Obvinili ji z protisovětské agitace a odsoudili k deseti letům v pracovních táborech. Když si přišli pro mě, matka si již odpykala první dva roky svého trestu. Na ulici stálo zaparkované velké černé auto, takzvaný havran. Otevřeli mi dveře a usadili mě mezi dva milicionáře. Auto projelo úzkými ulicemi Arbatu, přešlo vylištěné Maněžní náměstí a zastavilo u čísla 3 na náměstí Dzeržinského před obávanou budovou věznice nazývanou Lubjanka.

4

O několik měsíců později mě na ulici opět čekal černý havran. Otevřeli mi dveře a znovu mě usadili mezi dva milicionáře. Pořád jsem na sobě měla tutéž úzkou černou sukni po kolena, červenou blůzu s knoflíčky a boty na podpatku, jež jsem si na sebe vzala před mnoha týdny, abych tancovala na oslavě. Nic dalšího jsem neměla. Auto vyjelo z věznice Butyrka, kam mě mezitím přesunuli z Lubjanky. Černý havran přejel plnou rychlostí náměstí Komsomolců.

Jakmile jsem byla v železničním vagonu, soustředila jsem se, abych nevnímala, jak je přeplněný lidskými troskami, jež vzdychaly a sténaly. Slíbila jsem si, že se budu až do Novosibirsku dívat pouze skrz zamřížované okno a odtamtud dále do stropu, než dorazíme na místo. Myslela jsem na Natašu, svoji kamarádku z vězení. Jak asi zvládá těhotenství?

Během těch několika dní, které trvala cesta do Novosibirsku, jsem složila svoji první báseň.